

TOMORR PLANGARICA

PARAGRAFI SI OBJEKT STUDIMI I GJUHËSISË SË SOTME DHE DISA ÇËSHTJE TË PIKËSIMIT TË LIDHURA ME TË

1. Përse synojmë ta përfshijmë paragrafin në problematikën që lidhet me pikësimin dhe rregullat përkatëse të tij në gjuhën shqipe?

Duke i konsideruar shenjat e pikësimit si “të domosdoshme për të ndarë e për të paraqitur saktë mendimet me shkrim” (Rregullat ..., 2002:6), por duke i konsideruar ato si mjete që rregullojnë të shkruarin *deri* në kufi të fjalisë a periudhës (për më tepër, duke mos i lënë vend në hapësirat e rregullave të pikësimit njërive diskursive si *paragrafi* apo duke u mjaftuar ta vështrojmë atë thjesht si dukuri që përftohet si pasojë e përpunimit tipografik të mesazheve shkrimore), në fakt ngushtojmë mënyrën tonë të shqyrtimit, duke lënë jashtë saj entitetet *tekst* e *diskurs* (përmes të cilave paraqesim mendimet tona). Në këtë mënyrë paragjykojmë edhe statusin e njërive kompozicionale të këtyre entiteteve, si *paragrafi*, që nuk është thjesht dhe vetëm njësi tipografike. Po ashtu përjashtojmë funksionin tekstor që bartin e përmbushin shenjat e pikësimit.

Zhvillimet në mendimin gjuhësor në Europë e më gjerë, në gjysmën e dytë të shekullit XX e në vijim, vënë në qendër të vëmendjes jo vetëm njësitë që kanë të bëjnë me shqyrtimin e sistemit gjuhësor (përmes së ashtuquajturës “gjuhësi e gjuhës”), por edhe njësitë a entitetet që formësohen e shfaqen në procesin e funksionimit a përdorimit të gjuhës, me shkrim a të folur, (interesime që nxisin shqyrtime përmes së ashtuquajturës “gjuhësi e ligjërimit” a “gjuhësi diskursive”). Disiplina të tilla, si *gjuhësia e tekstit/gjuhësia tekstore, analiza e diskursit, semantika e tekstit*, por edhe të tjera të përfaqësuara me to (që shqyrtojnë a interesohen për të njëjtat objekte studimi, si teksti e diskursi), të tilla si *didaktika e të shkruarit, psikologjia e ligjërimit, gjuhësia kognitive* etj., prej kohësh kanë vënë në qendër të interesimeve edhe dukuritë që formësojnë a strukturojnë këto entitete e, po ashtu, edhe njësitë që mundësojnë kompozimin e tyre; dhe, në këtë kuadër, edhe ligjësitë, rregullat, kushtëzimet e prodhimit të

tyre me shkrim. Paragrafi zë (duhet të zërë) vend pa mëdyshje në këto interesime.

Në këtë kontekst, mund të jetë më e motivuar pyetja: *Përse duhet të diskutojmë edhe për paragrafin, ndërsa priremi të përmirësojmë rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe.*

Duhet të diskutojmë, sepse paragrafi shihet (duhet të shihet tashmë), nga njëra anë, si njësi gjuhësore a diskursive, e formësuar përmes përbërësish a njësisish të tjera (e formësuar nga fjalitë e thjeshtë, nga fraza a periudha).¹ Këto njësi organizohen përmes lidhjesh të natyrës morfosintaksore, që përftojnë të ashtuquajturat marrëdhënie *intra-* e *interfrastike/brenda e ndërfrazore* në tekst a diskurs – dhe, në këtë mënyrë, këto lidhje parakuptojnë një status dhe rregulla të caktuara të pikësimit mes përbërësve (pikësimit në frazë dhe mes frazash). Por, nga ana tjetër, paragrafi shihet (duhet të shihet tashmë) edhe si njësi gjuhësore/diskursive e përfutur nga segmentimi a “ndarja” e materialit diskursiv për të përfutur grupe frazash që më tej lidhen me segmente të tjera të së njëjtës natyre dhe mundësojnë të ashtuquajturat lidhje a marrëdhënie *transfrastike* a *përtejfrazore*.

Paragrafi konsiderohet tashmë jo thjesht një *njësi tipografike* (e përfutur në tekst thjesht vizualisht), por edhe *njësi semantike/kuptimore*. Madje paragrafët nuk janë vetëm vargëzime tipografike e semantike frazash e fjalish, por janë vargëzime a segmente që përftojnë nënbashkësi që integrohen më tej në bashkësi më të mëdha tekstore, nëpërmjet shenjuesish gjuhësorë të caktuar. Prandaj rregullat për pikësimin e kësaj njësie do të duhet të përshtaten me këtë status të saj, duke hapur natyrshëm

¹ Meqë terminologjia e përdorur për shqyrtimin e dukurive tekstore në “La linguistique textuelle” (2014) nga J. M. Adam-i na duket se krijon lidhje më harmonike të koncepteve *propozicion*, *frazë*, *frazë komplekse*, *frazë periodike/periudhë*, *propozicion i thëniesuar*, *sekuencë* (për *proposition*, *phrase*, *phrase complexe*, *phrase périodique*, *période*, *proposition énoncée*, *séquence*), do të ruajmë në vijim, sipas atij modeli (për *fjalitë* e *periudhë*), emërtimin “fjalitë (e thjeshtë)” për të parakuptuar njësinë morfosintaksore minimale, të njëjtë me konceptin *clause* në anglisht (e dallueshme nga *sentences*) apo *proposition* në frëngjisht (njësia më e madhe e gramatikës sipas Benvenistit); dhe “frazë” për të parakuptuar njësinë enonciative përgjatë të shkruarit, e hapur nga një shkronjë e madhe dhe e mbyllur nga një pikë, pra një njësi e diskursit, e mundësuar për t’u lexuar përmes segmentimit pikësimit (shih edhe Adam, 2018:11). Përdorimi në këtë mënyrë i termave na e bën më praktike sjelljen e koncepteve përkatëse në shqip.

një tjetër portë e cila do të na çojë në një hapësirë më të gjerë edhe në lidhje me pikësimin në gjuhën shqipe.

Duhet theksuar gjithashtu se entitete të tilla si *teksti* dhe *diskursi*, ose njësitë kompozicionale të tyre, si *paragrafi*, *sekuenca* etj. e parakuptojnë problematikën e pikësimin, ngaqë janë (duhet të jenë) entitete të strukturuar e mirorganizuar; janë realitete shkrimore të përfutuara përmes një marrëdhënieje hierarkike të njësive nga ato më të voglat te më të mëdhatë.

Studiues të ndryshëm (shih, për shembull, B. Combettes 2007 ose A. Ferrari dhe L. Lala 2011 dhe 2013) i atribuojnë pikësimin “një funksion mirëfilli tekstor, që konsiston në mundësinë jo vetëm të përvijojë qartë strukturën e tekstit, por edhe të projektojë kuptim, të hyjë në organizimin lajmues a informativ të tekstit, duke sinjalizuar e evokuar lidhje semantiko-pragmatike mes njësive tekstore” (Lala 2016:96). Dhe sipas J.-M. Adam-it, përmbushja e këtij roli: “të përvijojë qartë strukturën e tekstit” i rezervohet gjerësisht paragrafit (Adam, 2018:24).

Prej gjuhësisë së gjuhës në gjuhësinë e diskursit: prej interfrastikes në transfrastikë

Në fakt, përqendrimi në objekte të tilla studimi siç janë entitetet përtejfrastike si *teksti* dhe *diskursi*,² ose njësitë kompozicionale, si *paragrafi*, ka kërkuar një shkëputje të pashmangshme nga qëndrimi tradicional në shqyrtimin e gjuhës, për të përfutur një pikëvështrim të ndryshëm. Qysh më 1984, A. Culioli-ja theksonte: “Teksti i shkruar na detyron, në mënyrë shembullore, të kuptojmë që nuk mundet të kalojmë prej frazës (jashtë prozodisë, jashtë kontekstit, jashtë situatës) në thënie,

² Meqë në parashtrimet e mëposhtme objekt i drejtpërdrejtë i shqyrtimit do të jetë *paragrafi*, si njësi diskursive a si njësi kompozicionale e tekstit të shkruar, do të mjaftohemi veçse në përmendjen e diskursit dhe tekstit si entitete të mirorganizuar e të plota në komunikim, pa hyrë në detaje të përcaktimeve më të hollësishme të qëndrimeve që mbahen për to në shkencat e ligjërimit aktualisht. Dihet tashmë që “ato janë dy nocione në konkurrencë mes tyre në analizat gjuhësore; nocioni i *diskursit* konsiderohet më së shumti si një tërësi/bashkësi përdorimesh gjuhësore të kodifikuara, bashkësi që varet prej një praktike sociale (*diskursi juridik, fetar, shkencor* etj.); dhe nocioni i *tekstit*, si vijimësi gjuhësore autonome, qoftë e folur ose e shkruar, që përbën një objekt empirik, koheziv dhe koherent, i prodhuar nga një thëniepërfutues në kuadrin e një praktike sociale të veçantë” (Franck Neveu “Lexique des notions linguistique”, 3^e édition, Armand Colin, 2017, faqe 48).

përmes një procedure shtrirjeje. Bëhet fjalë, në fakt, për një shkëputje teorike me pasoja të pashmangshme. [...] Një thënie nuk është një frazë më shumë diskursive, ose një frazë e pajisur me subjektivitet; paragrafi nuk është një varietet thënieje transfrastike; thënia (ose paragrafi) nuk është një njësi më e lartë (ose më e ulët, nëse e kuptojmë thënien si zbritje në empiriken) në të cilën do të arrinim ashtu siç ngjitim një shkallare” (Culioli, 1984:10).

Kuptohet, pra, që shqyrtimi përmes kategorive gjuhësore morfosintaksore do të ishte pjesërisht i përshtatshëm, madje i pamjaftueshëm për studimin e këtyre entiteteve dhe të njësisë kompozicionale të tyre; ndaj do të kërkoheshin të tjera mjete, shenja lajmuese të formësimit dhe strukturimit, të koherencës dhe kohezionit të tyre; për pasojë, do të përftoheshin edhe kuptime të tjera plotësuese të shenjave të pikësimit, që mundësojnë segmentimin tipografik e semantik të tekstit/diskursit.³

Detyra e gjuhësisë diskursive⁴, e më drejtpërdrejt e gjuhësisë tekstore, është të përcaktojë kategoritë e mëdha të shenjave dhe shenjuesve që mundësojnë të vendosen këto lidhje që hapin ose mbyllin segmentet tekstore pak a shumë të gjata. Studiuesit theksojnë se këta shenjues, edhe pse kanë tipare të përbashkëta, ngjajnë veçse pjesërisht me kategoritë morfosintaksore të përcaktuara në kuadër të gjuhësisë së gjuhës. Ngaqë kohezioni dhe koherenca e tekstit nuk janë rezultante të fakteve a mjeteve të gramatikalitetit fushat tekstore dhe morfosintaksore janë të ndryshme,

³ Përveç shenjave të pikësimit dhe disa shenjave tipografike të nënvizimit, tregues që bartin të dhëna udhëzuese për të përvijuar njësitë përtejfrazore si paragrafi, janë elementet leksikore, si konektorët dhe organizuesit tekstorë, treguesit gjuhësorë konkluzivë, si *së fundi*, *më në fund*, *pra*, ndajfoljet kohore, shenjuesit e vijimësisë tematike në fillim të frazës etj. Ata ndikojnë në ngjizjen e njësisë përtejfrazore *si një e tërë*; për pasojë, edhe në të kuptuarit e saj si e tillë. Ka një bashkëplotësim funksional në këtë rast mes këtyre mjeteve, çka motivon pohimin e Michel Fayol-it, sipas të cilit “pikësimi dhe konektorët janë dy format bashkëplotësuese të shenjimit të lidhjeve “mes thënieve”, “mes situatave të të thënit” (Fayol, 1997:151).

⁴ Me etiketën “gjuhësi diskursive” Marie–Anne Paveau dhe Georges–Elia Sarfati, në librin e tyre « Les grandes théories de la linguistique. De la grammaire comparée à la pragmatique », Armand Colin, 2003, 2011 rigrupojnë *gjuhësinë tekstore, analizën e diskursit dhe semantikën e teksteve*, të cilat përftohen si dije duke marrë parasysh përmasën përtejfrazore përgjatë të shprehurit, duke kapërcyer në këtë mënyrë përqendrimin e shqyrtimeve gjuhësore vetëm në objektet e natyrës morfosintaksore (Paveau, Sarfati, 2011:184, 7).

madje të pavarura. Ndaj Michel Prandi flet për “gramatikë të rregullave” për ato “hapësira të gramatikës që funksionojnë si sisteme të strukturave dhe rregullave të panegociueshme” dhe për “gramatikë të opsioneve” për ato raste ku një gamë opsionesh funksionalisht të njëjta, një lloj repertori opsionesh, janë në shërbim të synimit komunikativ të subjektit folës. Lihet të kuptohet, pra, se “duke kapërcyer kufirin e frazës-bërthamë a fjalisë së thjeshtë për t’iu qasur produkteve natyrore të ndërveprimit ligjërimit, siç janë tekstet, nuk procedohet përmes një shtrirjeje të thjeshtë përtej frazore të kufijve të gjuhësisë. Bëhet fjalë, siç e thekson ai, “të kapërcejmë perspektivën frazeocentrike tradicionale”, të kalojmë “prej dimensionit frazor, të matuar nga gramatika, në një dimension tekstori, të matuar nga koherenca e koncepteve të mbështetura nga mjete kohezive të mirëfillta”. Është një shkëputje teorike në raport me një traditë gramatikore e cila ngulmon të privilegjojë “format në raport me brendinë, rregullat në raport me opsionet, dimensionin frazor në raport me dimensionin tekstori (Prandi 2007: 71).

A mund të mëtohet përvijimi i një “teorie të paragrafit”?

Vërehet një lloj situatë disi paradoksale kur përqasim praktikën e përvijuar në lidhje me rëndësinë e paragrafit përgjatë të shkruarit, si dhe interesimet për ta pasur atë të pranishëm në manualët udhëzuesë për të shkruarit dhe shqyrtimeve a prurjeve teorike të gjuhëtarëve për këtë njësi diskursive. Në publikime të ndryshme që kanë të bëjnë me didaktikën e të shkruarit, rëndësia e paragrafit si njësi ndihmëse e procesit të të shkruarit është pranuar qysh herët.⁵ Është i motivueshëm ky qëndrim, sepse praktika shkrimore parakuptonte përkujdesje për të segmentuar e, përmes atij segmentimi, edhe mundësi më të mëdha për të kuptimësuar e rikuptimësuar blloqet shkrimore të ndara.⁶

⁵ Marc Arabyan ka regjistruar në Katalogun e Bibliotekës së Kongresit në Uashington (deri në vitin 2003) më se 100 manuale që u kushtoheshin çështjeve të të shkruarit dhe që trajtonin po ashtu edhe çështjen e paragrafit në gjinitë e mëdha të diskursit përgjatë mësimdhënies për hartimin e eseve, tezave universitare a punimeve të tjera të natyrës profesionale (shih Adam 2018:10).

⁶ “Mësimdhënia e të hartuarit me shkrim në Francë, – theksonte H. Mitterrand-i (më 1985), – është mësimdhënie e paragrafit. Por paradoksalisht, nëse paragrafi është i njohur bukur mirë si njësi kompozicionale në pedagogjinë e të hartuarit të tekstit, nuk ekziston, në njohjen time, asnjë korpus analizash dhe rregullash që t’u mundësojnë mësuesve t’u japin nxënësve të tyre, në lëndën përkatëse, një kompetencë të arsyetuar dhe të sigurtë” (Mitterrand, 1985:87). Dhe më 2018, J.M.

Ndërkohë, në mendimin gjuhësor, mosprania e teorizimeve në lidhje me paragrafin lidhej deri vonë me një farë ngurrimi të gjuhëtarëve për të kapërcyer kufijtë e frazës, të konsideruar si njësi më e madhe e kuptimshme e gjuhës (duke përjashtuar, në këtë mënyrë, një realitet krejt tjetër të përfutur përgjatë përdorimit (me gojë e me shkrim) të gjuhës, tekstin a diskursin).

Është shprehëse e këtij ngurrimi të gjuhëtarëve përgjigjja që jep Henri Mitterrand-i, kur pyetet nëse paragrafi është ose jo njësi gjuhësore. Ai jep një përgjigje të dyfishtë: *mohuese*, sipas pikëpamjes klasike të gjuhësisë së sistemit dhe të gjuhës, për të cilën fraza – ose më së shumti propozicioni, “niveli kategoriale” i E. Benvenistit – është niveli më i fundëm i analizës “semiotike”; *pohuese*, në pikëpamje të gjuhësisë së enoncacionit/të thënies dhe të diskursit (“semantikës dhe domethënshmërisë së diskursit”, të asaj që Benvenisti e quan “translinguistika e teksteve, veprave” (1974:66) (shih Adam, 2018:12).

Gjithsesi, në mendimin gjuhësor bashkëkohor, kahje të ndryshme studimore a shkolla të ndryshme gjuhësore kanë sjellë trajtesa me vlerë për përfitim të një “teorie për paragrafin”.⁷

Kalimthi mund të përmendim se në studime të ndryshme të studiuesve amerikano-veriorë vërehen përpjekjet për integrimin e kësaj njësie në problematikën e diskursit e tekstit, për përcaktimin e vendit të saj mes mikronjësive e makronjësive tekstore. Qysh më 1952, në “Discours Analysis”, Zellig S. Harris-i i konsideron paragrafin, dhe edhe më gjerë, kapitujt, si “nëntekste” në brendësi të tekstit parësor që posedojnë “klasat e tyre të mirëfillta të ekuivalencës, të ndryshme prej atyre të seksioneve të tjera” (shih Adam 2018:13).

Një ndër studiuesit më të interesuar për këtë problematikë, në perspektivën teorike të tagmemikës së Kenneth Lee Pike-ut, Robert E. Longacre, e konsideron paragrafin si njësi gramatikore dhe propozon një tipologji të paragrafëve, duke e përkufizuar atë si një nivel të

Adam-i pohon: “Tridhjetë vjet më vonë, situata nuk duket të jetë përmirësuar dhe gjuhëtarët kanë sigurisht një pjesë të përgjegjësisë në këtë çështje” (Adam, 2018:11).

⁷ Për një informacion më të detajuar për këto prurje dhe vështrime më të thelluara për problematikën që ndeh kjo njësi diskursive, shih J. M. Adam në “Le paragraphe: entre phrase et texte”, Armand Colin, 2018 – një ndër trajtesat më të sistemuara dhe më analitike për këtë problematikë, prej së cilës kemi marrë një pjesë të referencave gjatë parashtrimeve tona.

kompozicionit të tekstit, të vendosur mes mikrosegmentimit (frazor) dhe makrosegmentimit tekstor; madje ai mëton edhe për një “gramatikë të paragrafëve”.⁸ Longacre dhe Teun A. Van Dijk-u e vendosin paragrafin në një “nivel të mesëm midis njësisë së fjalisë së thjeshtë (clause) dhe frazës (sentences) [...] dhe njësisë së tekstit, diskursit ose bashkëbisedimit, *si një e tërë*” (Adam, 2018:13).

Në studime të ndryshme të studiuesve francezë⁹ çështjet me interes që lidhen me paragrafin kanë nxitur pikëvështrime të ndryshme në trajtim. Është shqyrtuar paragrafi (edhe kryeradha) e lidhur me historinë e librit dhe botimit, e lidhur, pra, me të ashtuquajturin “enonciacion / të thënë tipografik”; vërehen gjithashtu studime që u kushtohen ndarjes në paragrafë të teksteve a njësisë të caktuara tekstore; funksioneve të paragrafit në pikëvështrimin historik, psikokognitiv, didaktik e gjuhësor; përvijimit të një mënyrë trajtimi pragmatike të paragrafit, që ngulmon në dimensionin shpjegues/udhëzues dhe metadiskursiv, pra shqyrtimin e paragrafit si njësi pragmatike e diskursit; studime të tjera që u kushtohen dallimeve që përvijohen mes paragrafëve narrativë dhe atyre argumentativë, tipologjisë së paragrafëve, duke dalluar paragrafë tematikë, paragrafë enonciativë dhe paragrafë gjenerikë, etj. (shih më gjerë Adam 2018:13–14).

Ndërsa në punime të gjuhëtarëve spanjollë theksohet, mes të tjerash, që “marrja parasysh e zhvillimit të gjuhësisë tekstore anglo-saksone mundëson t’i jepet paragrafit vendi që i takon si në pikëpamje të prodhimit-kompozicionit, po aq edhe të lexim-interpretimit përmes shqyrtimeve empirike të teksteve të shkruara” (Adam, 2018:14).

Vërehet edhe përmes kësaj paraqitjeje të shpejtë se paragrafi ka krijuar vend tashmë në problemet që shqyrtohen e trajtohen në gjuhësinë

⁸ Shih veçanërisht Robert Longacre “The Paragraph as a Grammatical unit”, në T. Givon (dir.), “Syntax and semantics. Discourse and Syntax”, vol.12, New York, Academic Press, 1979, 115–134; “The Grammar of Discourse”, New York & London, Plenum Press, 1996.

⁹ Shih veçanërisht M. Arabyan “Le Paragraphe narratif”, Paris, L’Harmattan, 1994; “Pour une linguistique du paragraphe”, në S. Pétilion, F. Rinck & A. Gautier (dir.), “La Ponctuation à l’aube du XXI^e siècle. Perspectives historique et usages contemporains”, Limoges, Lambert–Lucas, 2016, 217–230; N. Catach, “La ponctuation”, “Langue française” 45, 1980, 16–27; H. Mitterrand, “Le paragraphe est-il une unité linguistique?”, në R. Laufer (dir.) “La notion de paragraphe”, Paris, Editions du CNRS, 1985, 85–95.

diskursive, apo në të ashtuquajturën “translinguistikë të tekstit, të veprave”, nëse do të shpreheshim përmes E. Benvenistit.

II. Ndihmesa të gjuhësisë tekstore dhe psikologjisë kognitive në “teorinë e paragrafit”

Prurjet në gjuhësinë diskursive, gjuhësinë kognitive e psikologjinë kognitive kanë mundësuar përfitim të një “teorie të paragrafit”, me një përmasë të përcaktuar tashmë në përbërje të tekstit, si njësi e mesme në hierarkinë “njësi të vogla (fjala, fraza) dhe të mëdha (nënkapitujt, kapitujt, diskursi/teksti); për më tepër, me një konceptualizim që parakupton në aspektin kognitiv ngjizjen e një njësie të kuptimshme të mirorganizuar, me ndikim lehtësues sa në pikëpamje të shpejtësisë së të lexuarit, aq edhe të të kuptuarit; dhe që në pikëvështrimin e pragmatikës tekstore përmbush po ashtu funksionin e një njësie metadiskursive.

a. Ndihmesa e gjuhësisë kognitive dhe psikologjisë kognitive në trajtimin e problematikës së paragrafit

Në gjysmën e dytë të shekullit XX, interesimet e gjuhëtarëve për shqyrtimin e çështjeve të ndryshme të lidhura me paragrafin kanë shkuar paralel me interesimet e vërejtura në fushën e psikologjisë e gjuhësisë kognitive, inteligjencës artificiale apo me interesimet në kahje të ndryshme të gjuhësisë së zbatuar, si psikologjia e të shkruarit, didaktika e gjuhëve etj.

Siç thekson J.-M. Adam-i, “roli psikokognitiv i paragrafit ka qenë i njohur dhe i studiuar qysh se kemi filluar të mendojmë që, të kuptosh një tekst, kërkon më shumë se interpretimin linear të marrë përsipër prej çdonjëres prej frazave që e përbëjnë atë. Të kuptuarit e një teksti kalon nga njohja e grupimeve të fjalive të thjeshta (proposition / clause) në blloqe të njëpasnjëshme dhe të hierarkizuara përreth së njëjtës temë, të një ideje të përbashkët ose së njëjtës parashtresë; [...] ndarja e një teksti në paragrafë lehtëson ndërtimin e një paraqitjeje semantike, me anë të mbajtjes së përkohshme të informacioneve në kujtesën afatshkurtër dhe vënies në lidhje të thënieve përmes etapave të trajtimit të informacioneve tekstore. Në një farë mënyre, lineariteti i ligjëritimit (njëpasnjëshmëria e fjalëve dhe e frazave grafike) është kompensuar nga ky mjet i hierarkizimit të kuptimit në përbërje të njësive që shkojnë prej tekstit në pjesët e ndryshme të tij – në kapitujt dhe në paragrafët që i përbëjnë ata” (Adam, 2018:11–12).

Në pikëvështrimin psikokognitiv, paragrafi mundëson “kalimin prej të kuptuarit linear të fjalive e periudhave të njëpasnjëshme, në perceptimin e lidhjes dhe organizimit të tyre hierarkik përgjatë matarimeve komplekse

të grupeve të fjalive¹⁰ (Adam, 2018: 36). Në sajë të segmentimit në paragrafë, “lexuesi e ka më të lehtë orientimin në organizimin tematik / topik të teksteve – vijimësi ose shkëputje tematike – sesa në mungesë të këtij segmentimi; në sajë të segmentimit, vërehet një punë më e vetëdijshme e shkruesit të mesazhit për të përçuar domethëniet te lexuesi e, për pasojë, edhe një mundësi më e madhe për lexuesin për rindërtimin e atyre domethënies; në aspektin kognitiv, në sajë të segmentimit në paragrafë, frazat e para të paragrafëve që përgjithësisht përmbajnë potencialisht informacione më thelbësore për përfundimin e domethënies tërësore të atij grupi frazash, gëzojnë përkujdesje më të madhe dhe kohë më të bollshme për përpunim në kujtesën e atypëratyshme: lexuesi përdor informacionet e fillimit të paragrafëve, si bazë për integrimin e informacioneve të mëpasme; po ashtu, shenjuesit e përmbylljes së paragrafit (pika, hapësira e bardhë në të djathtë dhe më tej hapësira ndarëse mes dy segmenteve) do të shërbejnë si udhëzime për përmbylljen e domethënies. Prurjet e natyrës psikokognitive ndihmojnë edhe për një rikonceptualizim të funksioneve të shenjave të pikësimit në lidhjet e reja që krijohen mes njësive diskursive në të ashtuquajturën interfrastikë (shih Adam, 2018:35–42).

b. Ndihmesa e gjuhësisë së tekstit në trajtimin e problematikës së paragrafit

Nevoja më e ngutshme për teorizime në lidhje me paragrafin shfaqet në periudhën kur bëhen përpjekje për interpretime në lidhje me entitetet “tekst” e “diskurs” dhe kërkohet të përcaktohen njësitë bazë të formësimit të këtyre entiteteve. Paragrafi konsiderohet si njësia shembullore diskursive ku barten treguesit ndër më përfaqësuesit të funksionimit të një njësie të ndërmjetme mes frazës dhe tekstit.

¹⁰ Psikologët flasin për “chunking” (operacione të fragmentimit dhe të rigrupimit të strukturuar të informacionit) për të treguar këto operacione të përvijimit të blloqeve të kuptimit (*chunks*) në nivelin e kujtesës së atypëratyshme dhe afatshkurtër (Miller 1956). Paragrafi është gjurma grafike e këtij operacioni transfrastik të rigrupimit të propozicioneve dhe të frazave në aspektin e përvijimit të një njësie domethënëse të nivelit të dytë (nëse fraza do të konsiderohej si niveli i parë i strukturimit sipas gjedheve grafike dhe morfosintaksore të veçanta për çdo gjuhë) dhe shkallë e parë tekstore e kompozicionit. Në fakt, kjo njësi tipografike e semantike është e destinuar të hyjë vetë në një strukturim kompozicional të një niveli më të lartë me një kompleksitet pak a shumë më të madh (sipas numrit të niveleve hierarkike të kombinuara) (Adam 2018:15).

Në pikëvështrimin e gjuhësisë së tekstit, paragrafi është njësi që mundësohet nga natyra “thellësisht pamore e të shkruarit”, nga njëra anë, dhe nga ndikimi i treguesve mbisegmentorë përgjatë të folurit.¹¹ Paragrafi përbën një kategori që përftohet prej “ndarjes” së materialit diskursiv; konsiderohet si njësi tekstore / diskursive, e përftuar si pasojë e segmentimit të tekstit / diskursit, një segmentim mesotekstor, tejet koheziv e koherent, që formësohet si një e tërë kuptimore, si edhe një segment që vendos lidhje semantike me segmentet e tjera në përbërje të bashkësive më të mëdha që formojnë pjesët e së tërës tekst/diskurs; është njësi e ndërmjetme mes gjuhës/fjalisë dhe tekstit, mes mikronjësive në përbërje të tekstit dhe makronjësive (kapitujt) që strukturojnë të tërën e konsideruar tekst / diskurs; është njësi që përbën objekt parësor të gjuhësisë tekstore, përderisa kjo e fundit ka për objekt “nivelet tekstore” (nëse do të ndiqnim terminologjinë e B. Combettes-it) ose “planet” e organizimit të teksteve (nëse do të ndiqnim M. Charolles-in), studimi i të cilave ka nevojë për kategori dhe koncepte të veçanta, të cilat nuk u korrespondojnë kategorive morfosintaksore dhe paraqiten si “ndërmjetësuese midis gjuhës dhe tekstit” (Adam, 2018:203).

Nga ana tjetër, studiuesit ngulmojnë se paragrafi është njësi tekstore që nuk mbështetet në lidhje strukturore të gramatikalizueshme paraprakisht (si fraza), por që mbështetet në lidhje preferenciale, duke u shfaqur si entitet strukturalisht i hapur, me veçanti të ngjizjes në varësi të tipit të diskursit (do të shfaqen me veçanti të natyrave të ndryshme përvijimet a ngjizjet gjuhësore të paragrafëve në diskursin mediatik a didaktik, shkencor a letrar, e deri në atë të publikimeve elektronike)¹².

Duke synuar të përvijojnë një teori për këtë njësi tekstore a diskursive, studiuesit theksojnë se nuk duhet kërkuar gjithsesi që të përcaktojmë rregulla të ngurta në lidhje me përmasën a tipin e paragrafit,

¹¹ Nëse do të pranojmë paragrafin edhe në të folur, siç bëjnë ithtarët e teorive që shqyrtojnë gjuhën e folur, do të flisnim për “paragrafë të folur, intonativë”, të cilët dallohen përmes treguesve mbisegmentorë (intonacionit dhe theksit); ndërsa paragrafët e përftuar përgjatë të shkruarit dallohen prej treguesve “mbisegmentorë” tipografikë (hapësirat e bardha, viza, shkronja e madhe, pika). Në paragrafët e folur, treguesit segmentorë, shenjuesit leksikorë dhe morfosintaksorë mundësojnë nga ana e tyre të përcaktohet natyra e përbërësve diskursivë në brendësi të paragrafit (Adam, 2018:16).

¹² Këto veçanti përbëjnë objekt studimi me shumë interes edhe për mendimin gjuhësor shqiptar, në lidhje me përvojat dhe praktikat e përpunuara në gjuhën shqipe.

ngaqë ai konsiderohet si një entitet strukturalisht i hapur, i ngjizur prej lidhjesh jostrukturore, të ndryshme nga ato që përvijojnë strukturën e frazës, lidhjet sintaksore në frazë.

Si njësi me status të formësuar tashmë në hierarkinë e njësive tekstore, paragrafi do të parakuptojë edhe rregullat përkatëse të paraqitjes grafike, dhe kushtëzimet e ngjizjes kuptimore. Në aspektin grafik, paragrafi lidhet me kryeradhën dhe hapësirën e bardhë në të majtë e në të djathtë; në aspektin kuptimor, lidhet e kushtëzohet nga mjetet lajmuese, shenjuesit e natyrës leksikore, morfologjike, etj. Si bashkëshoqëruese e formësimit të paragrafit përgjatë segmentimit, ndarjes, kryeradha mundëson ndërprerjen e vazhdimësisë së fjalive dhe hierarkizon rëndësinë e tyre semantike në përbërje të dinamikës tërësore të kuptimit të tekstit. Paragrafi grupon atë që kryeradha ndan në kalimin prej interfrastikes (mikrotekstos) në transfrastike (mesotekstore) (Adam, 2018:202).

Prurjet e fushave të tilla të studimit, si gjuhësia diskursive, e më drejtpërdrejt gjuhësia e tekstit, por edhe ato nga psikologjia kognitive, e më drejtpërdrejt gjuhësia kognitive, e bëjnë të motivueshëm tashmë mëtimin për një “teori të paragrafit”.

III. Paragrafi si njësi tipografike e kuptimore në rregullat e pikësimit në shqipe

Diskutimi për plotësimin a saktësimin e mëtejshëm të rregullave të pikësimit në gjuhën shqipe është një çast i përshtatshëm për të nxitur diskutime edhe për ato çështje teorike që ndeh të kuptuarit e paragrafit aktualisht në mendimin gjuhësor dhe plotësimet e mundshme që do të pasqyrojnë statusin e tij në manualin e ardhshëm të “Rregullave të pikësimit në gjuhën shqipe”. Brenda këtij konteksti do të parashtronim disa sugjerime.¹³

Theksojmë paraprakisht që manuali “Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe” 2002, pasqyron një fazë të mendimit tonë gjuhësor në të cilën problemet që lidhen me gjuhësinë e tekstit/diskursit, analizën e tekstit/diskursit, pragmatikën e gjuhësinë kognitive nuk ishin të pranishme *sa dhe si* duhet. Për pasojë, edhe konceptet, entitetet gjuhësore (si teksti, diskursi, e njësitë përbërëse të tyre si paragrafi, sekuenca etj.),

¹³ Mendimet dhe sugjerimet që do të shprehim në vijim, do të marrin parasysh edhe manualin “Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe”, botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë, Tiranë 2002.

metodologjitë dhe interpretimet teorike që i lidhin këto entitete edhe me problemet e pikësimit mungojnë në këtë manual.

Siç vumë në dukje më lart, kjo problematikë nuk është ende e pranishme, aq sa e meriton, edhe në përvojat europiane, në manualët e pikësimit të gjuhëve përkatëse të tyre; por, ndërkohë, ka studime të shumta, të thelluara që ngulmojnë në studimin e njësive përtejfrazore, entiteteve “diskurs” e “tekst”, dhe lidhur ngushtë me to, të paragrafit, sekuencave ligjërimore, blloqeve diskursive, etj.; studime që ngulmojnë në qartësimin dhe integrimin e rezultateve të arritura në kuadër të *gjuhësisë së tekstit, teorive të të thënit, pragmatikës, gjuhësisë kognitive, inteligjencës artificiale, inxhinierisë gjuhësore*, etj.; studime, pra, që sjellin qartësime të mëtejshme edhe për problematikën që lidhet me pikësimin në një gjuhë të caktuar dhe përvijimin e rregullave të pikësimit në manualët përkatëse.

Jemi, pra, në kohën e duhur për të reflektuar në këtë aspekt.

Kjo kohë e reflektimit nuk ka të bëjë thjesht me përmirësimin a përditësimin e një manuali të “rregullave të pikësimit” (si kategori tekstore e caktuar, hapësirat në të do të ishin tejet të pamjaftueshme për të zënë vend problemet e shumta të natyrës teorike e praktike që lidhen me pikësimin në një fazë të re të zhvillimit të dijes gjuhësore; për më tepër, kur bëhet fjalë për integrimin në problematikën e pikësimit të entiteteve të tjera që nuk kanë qenë përfshirë më parë). Shqyrtimi i vetë këtyre entiteteve përbën objekt studimi që parakupton kahje teorike, koncepte e metodologji që shënojnë një tjetër mënyrë të të konceptuarit të dukurive gjuhësore. Do të duhej të nxisnim edhe në mendimin tonë gjuhësor diskutimet dhe shqyrtimet më sistemore për këto dukuri dhe, në këtë mënyrë, të arrijmë edhe në përvijimin e kontekstit të duhur në të cilin ato do të kapen e përvetësohen më tej përmes rregullave përkatëse të pikësimit.

Duke pasur parasysh prurjet në disiplinat e sipërpërmendura që shqyrtojnë diskursin e tekstin, dhe më drejtpërdrejt shqyrtimet e lidhura me paragrafin, do të sugjerohim:

1. Në një rikonceptim të mundshëm të parimeve të ndjekura në përgatitjen e manualit “Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe”, të shihet mundësia:

a. për ta zgjeruar pikëvështrimin në përcaktimin e parimit/parimeve kryesore në pikësimin e shqipes edhe me përfshirjen e operacioneve të segmentimit grafik dhe ndërthurjes semantike që mundësojnë pikësimin e entiteteve nga fjala e fjalia, deri te paragrafi e teksti.

b. për të integruar në parashtrimin hyrës të manualit klasifikimin e bashkësisë së shenjave të pikësimit (ose elemente të tij), propozuar nga Claude Tournier-i, ku përfshihet edhe “pikësimi metafrastik”, të cilin ai e shih pranë pikësimit të fjalës, frazës dhe pikësimit specifikues.¹⁴ Po ashtu, përfshirjen edhe të vështrimit të këtyre shenjave sipas teorizimit të bërë nga Myriam Ponge, që u njeh shenjave të pikësimit funksione sintaktiko-semantike, mirëfilli semantike, dhe gjerësisht enonciative.¹⁵

2. Në një rikonceptim të mundshëm, të plotësohen parashtrimet për shenja të caktuara të pikësimit, të funksionit të tyre në pikësimin e paragrafit e tekstit. Duke ndjekur parashtrimin në manualin ekzistues vërejmë pohimin: “në gjuhën e shkruar ato (rregullat e pikësimit) shërbejnë për të paraqitur qartë përmbajtjen dhe gjatë leximit të tekstit ndihmojnë për t’i dhënë atij intonacionin e duhur” (Rregullat, 2002:3). Ndërkohë që duhet parë mundësia për t’u shtuar edhe: ... ndihmojnë për kuptimin e tekstit të

¹⁴ “a. *Pikësimi i fjalës*: hapësira e bardhë, apostrofi, viza lidhëse. b. *Pikësimi i frazës*: nga njëra anë, shkronja e madhe hapëse dhe llojet e ndryshme të pikave përmbyllëse të frazës; nga ana tjetër, shenjat që vënë kufij mes gjymtyrëve a pjesëve të frazës: presja, dy pikat, pikëpresja, thonjëzat, kllapat e rrumbullakëta, kllapat katrore. c. *Pikësimi metafrastik*: kryeradha dhe përforcimi i hapësirës së bardhë mes paragrafëve, ndryshimit të faqes mes pjesëve të një teksti, titujve, ndërtitujve, figurave dhe vizatimeve (zbukurimet në krye të faqes ose në fund të saj) mes seksionesh të një rëndësie të barabartë. d. *Pikësimi specifikues*: karakteret e ndryshme të shkronjave, nënvizimet, shkronjat e mëdha, thonjëzat” (Tournier 1980:37–38).

¹⁵ Sipas mbizotërimit të tyre funksional, shenjat e pikësimit përvijojnë a u shërbejnë informacioneve që çojnë në hulli të analizave të privileguara:

Sintaktiko-semantike (për shenjat e quajtura logjikëndarëse, të tilla si *presja*, *pika*, *pikëpresja*, *dy pikat* – në afërsi më të drejtpërdrejtë me rregullimin sintagmatik të diskursit);

Mirëfilli semantike, duke pasur parasysh vlerën ideogramatike më të dukshme të disa shenjave (si ato të *të pyeturit*, *të eksklamacionit*, që mundet të funksionojnë pavarësisht çdo mbështetjeje literale, madje mund të kombinohen për të shprehur dyshim, të papritur, çudi);

Gjerësisht enonciative (përmes shenjave të modalitetit të regjimit të dytë – *vizat*, *kllapat*, *thonjëzat* – ose çdo procedëje tjetër emfatike të segmentimit). Pranë shenjave të specializuara në rregullimin sintagmatik të diskursit, shenjat enonciative ose “shenjat sekuenciale të regjimit të dytë” marrin pjesë në nivelin diskursiv dhe i japin atëherë lexuesit një tjetër tip të treguari: ato “nxjerrin në pah segmente të lira” të ndara prej pjesës tjetër të frazës (shtesa, të papritura, ndërfitje, citime, referenca, data etj.), ashtu si edhe shenja të diskursit të dytë (diskursi në diskurs, diskursi i rimarrë) (M. Ponge 2011:123).

lexuar, ndihmojnë për të kapur më lehtë domethëniet e tij përmes segmentimit dhe bashkimit/ndërthurjes, duke përfutur tërësi të hierarkizuara entitetesh, qysh nga fjala, fjalë, te paragrafi, sekuenca e teksti, nga njësitë mikrotekstore, te ato mesotekstore e deri te njësitë makrotekstore.

3. Në një rikonceptualizim të mundshëm të *hyrjes* së manualit, ndoshta është me interes të theksohet se për hartimin e rregullave të pikësimit është e nevojshme të ndiqen jo vetëm zhvillimet në disiplinat e kahjet teorike gjuhësore, por edhe në disiplina e kahje teorike përtej atyre gjuhësore që shqyrtojnë dukuritë e ndryshme ligjërimore, sepse organizimi dhe strukturimi i njësive përtejfrazore (e për pasojë edhe pikësimi i tyre) lidhet me një sërë treguesish të natyrës jo thjesht gjuhësore, por edhe psikokognitive, pragmatike etj.

Ndaj dijet e përpunuara në psikologjinë kognitive e gjuhësinë kognitive, në inteligjencën artificiale e inxhinierinë gjuhësore ndihmojnë më së tepërmi në funksionalizimin e vetë dijes gjuhësore. Në gjysmën e dytë të shekullit XX ato mundësuan ndriçimin e profileve të reja në lidhje me pikësimin, e po ashtu edhe entitete të tjera, si paragrafi, të përfutura përmes operacioneve të segmentimit pikësimor dhe ndërthurjes semantike në tri nivele (mikro, meso e makrotekstore).

4. Për të integruar në brendinë e Rregullave të pikësimit në gjuhën shqipe edhe entitetet tekst e diskurs, si dhe njësitë kompozicionale të tyre, si paragrafi, pohimi në manualin ekzistues, se parimi sintaksor dhe intonacionor ndihmojnë pikësimin “për të bërë sa më të kapshme strukturën sintaksore të shqipes (për të ndarë fjalitë e periudhat nga njëra-tjetra dhe për të ndarë e veçuar fjalitë në periudhë e gjymtyrët e fjalive” (Rregullat, 2002: 7), duhet të plotësohet me parimin / operacionet e segmentimit e ndërthurjes të njësive përtejfrazore (paragrafit dhe tekstit). Po ashtu duhen bërë të pranishme edhe kategoritë e nocionet që marrin pjesë në këto operacione, qysh nga nocionet e koherencës, kohezionit, konektorët, deiktikët e deri te ndarjet diskursive të paragrafëve tipografikë e ato semantikë.

5. Duke parakuptuar karakterin normativ të rregullave të pikësimit (edhe pse theksohet se “nuk duhet të kuptohet në mënyrë të ngurtë” (Rregullat, 2002:8) nuk duhet harruar se në plan tekstor, paragrafët janë entitete diskursive të hapura, me kushtëzime preferenciale.

6. Pohimi në manualin ekzistues se “Rregullat e përdorimit të çdo shenje janë formuluar sipas kategorive gramatikore dhe me termat më të përgjithshëm të sintaksës së shqipes ...” (Rregullat, 2002:9), në kontekstin

e ri të parashtrimeve, ky pohim do të bartë veçse një pjesë të së vërtetës, të vërtetën në lidhje me pikësimin në kuadër të frazës. Por, siç theksohet sot nga studiuesit e tekstit dhe diskursit, për paragrafin dhe tekstin kategoritë gramatikore janë të pamjaftueshme dhe disa prej tyre të papërshtatshme, ndaj duhet plotësuar pohimi me kategoritë që karakterizojnë njësitë përtejfrazore.

7. Në terminologjinë që do të përzgjidhet për t'u përdorur në manualin e përpunuar, të priremi edhe drejt koncepteve që kanë marrë veshje të re terminologjike në lidhje me koneksionin / lidhjen përmes mjeteve të ndryshme lidhëse, deiktikët dhe lokalizimet e ndryshme hapësinore e kohore, përsëritjet/anaforat në nivel diskursiv e tekstor etj.

Në rastet kur shenjat e pikësimit lidhen edhe me tipa të ndryshëm tekstorë, është mirë të përdoret terminologjia më e përdorshme nga gjuhësia e tekstit, si *tekste shkencore, fetare, letrare* etj. ose, çka do të ishte edhe më e efektshme, të operohej me nocionin e *sekuencës*.

Për shembull, kur flitet për *pikëpresjen*, në manualin ekzistues shkruhet: "Pikëpresja përdoret dëndur në akte zyrtare e në letërsinë shkencore, në shtjellimet numëruese ..." (Rregullat, 2002:77), në fakt është fjala për sekuencat e natyrave përkatëse në ato tekste; ose, kur theksohet për tekstin mes thonjëzave, sërish është fjala për sekuencat e pranishme në to (po aty, faqe 88).

8. Në tërësinë e shenjave pikësimore, madje me funksione të shumëfishta, mund të konsiderohet edhe *hapësira e bardhë në nivel përtejfrazor*. Po ashtu duhet gjetur mundësia për lajmim sa më të qartë në lidhje me hapësirën e bardhë në nivel të matarimit sintagmatik, në lidhje me ndarjen e fjalëve; por edhe kur përdoret pranë shenjave të ndryshme të pikësimit, në lidhje me praninë ose jo të saj; për shembull, pas ose para thonjëzave, kllapave, vizës, shkrimit të numrave me shumë shifra, datave, etj. Disa të dhëna të kësaj natyre janë të parashtruara tashmë në manual, por disa jo. Gjithashtu mund të lajmohej në lidhje me rolin e hapësirës së bardhë në nivel paradigmatic (mes paragrafëve, majtas e djathtas, fillimit e përfundimit të paragrafëve etj.).

9. Përmasat e njësive të segmentueshme, si fjalia etj., të mos jepen me koncepte të gjatësisë a shkurtësisë (në manualin ekzistues thuhet: "Pikëpresja përdoret për të ndarë *fjali të gjata* ose gjymtyrë të zgjeruara ..." (Rregullat, 2002:74), por të jepen me marrëdhëniet e solidaritetit sintaksor mes njësive dhe ndërlikimeve kuptimore të raporteve mes tyre. Po ashtu edhe konceptet "*ndarje më e theksuar... ndarje e dobët*", te pikëpresja: "Pikëpresja mund të përdoret për të shënuar një ndarje *më të theksuar* se

ajo që jepet me anë të presjes, e më të dobët se ajo që jepet me anë të pikës (ç'do të thotë *më të theksuar* ose *më të dobët*?!).

10. Të theksohet që disa shenja të pikësimit mund të përdoren edhe të pabashkëshoqëruara nga njësi gjuhësore, pra, të kenë përdorim të pambështetur literalisht, siç është rasti i pikëpyetjes, pikëçuditjes, shumëpikëshit.

Në mbyllje

U përqendruam te paragrafi, për të sjellë disa informacione në lidhje me statusin e kësaj njësie diskursive në mendimin gjuhësor të sotëm, status që parakupton edhe zgjerimin e vështirimit prej *gjuhësisë së gjuhës* (të përqendruar në shqyrtimin e njësive gjuhësore dhe lidhjeve të tyre ndërfrazore në kufirin e fjalisë) drejt *gjuhësisë së diskursit* (të përqendruar në shqyrtimin e njësive dhe lidhjeve përtejfrazore, në kufijtë e diskursit a tekstit), ku paragrafi zë një pozicion të rëndësishëm, si njësi kompozicionale e planit të parë.

Përqendrimi te paragrafi si njësi e përfutur nga segmentimi i materialit diskursiv (që parakupton edhe kushtëzimet dhe strukturat morfosintaksore të njësive përbërëse (fjalive), por edhe lidhjet e strukturave të hapura (mes paragrafëve me njëri-tjetrin), na mundëson të tërhiqim vëmendjen që në problematikën e pikësimit duhet të integrohen edhe çështjet që kanë të bëjnë me lidhjet përtejfrazore, sepse entiteti më i madh kuptimor në komunikim konsiderohet tashmë diskursi a teksti; dhe njësitë kompozicionale të tyre parakuptojnë lidhje a marrëdhënie të caktuara kuptimore mes tyre e, për pasojë, edhe kushtëzime e rregulla përkatëse të pikësimit.

Vetëdijësimi në lidhje me dukuritë përtejfrazore na mundëson të mënjanojmë edhe një lloj prirjeje për ta dërguar problematikën pikësimore të këtyre njësive veçse drejt variacionit idiolektal stilistik (siç bëhet herë herës edhe për pikësimin e frazës).

Po ashtu, përqendrimi te paragrafi mundëson të rivështrojmë edhe funksionet dhe klasifikimet e shenjave të pikësimit në aspektin diskursiv e pragmatik, duke pasuruar a plotësuar edhe vetë statusin e secilës prej tyre.

I besojmë pohimit të Franc Neveu-së kur thekson se “ajo çka konsiderohet si “inkoherencat” e pikësimit janë rëndom fakti i një mënyre trajtimi gramatikore dhe jo diskursive të problemit”.

Por edhe pikëvështirimet e natyrës diskursive të problemeve kërkojnë një kontekst të pasur me trajtesa dhe interpretime, të cilin s'duhet të mënojmë ta përftojme si të tillë.

Ndoshta jemi në kohën e duhur për reflektim më të thellë edhe për këto dukuri.

BIBLIOGRAFI

- Adam, J.-M., *La linguistique textuelle*. 3e édition, Paris, Armand Colin, 2014.
- Adam, J.-M., *Le paragraphe: entre phrases et texte*. Armand Colin, 2018.
- Benveniste, E., *Problèmes de linguistique générale*, I, II, Paris, Gallimard, 1966, 1974.
- Combettes, B., *Discontinuité et cohérence discursive: le cas des ajouts après le point*, në D. Apothéloz, A. Grobet & S. Pekarek Doehler (dir.) *Séquentialité et mouvement dans le discours*, Cahiers de praxématique 48, 2007, faqe 111–134.
- Culioli, A., *En guise d'introduction*, në A. Grésillon & J.-L. Lebrave (dir.), "La Langue au ras du texte", Lille, Presses Universitaires de Lille, 1984, f. 9–12.
- Fayol, M., *Des idées au texte*, Paris, PUF, 1997.
- Ferrari, A. & Lala, L., *Les emplois de la virgule en italien contemporain? De la perspective phono-syntaxique à la perspective textuelle*, Langue française, 172, 2011 f. 53–68.
- Lala, L., *Ponctuation et ambiguïté: convergences et divergences*, Cahiers de l'ILSL 44, 2016, f. 95–113.
- Laufer, R., *L'énonciation typographique: hier et demain*, Communication et langage 68, 1986, f. 68–85.
- Mitterrand, H., *Le paragraphe est-il une unité linguistique?* Në R. Laufer (dir.) *La notion de paragraphe*, Paris Editions du CNRS, 1985, f. 85–95.
- Neveu, F., *De la syntaxe à l'image textuelle. Ponctuation et niveau d'analyse linguistique*. La licorne 52. En ligne: licorne.edel.univ-poitiers.fr/index.php?id=5688 (konsultuar më 09/05/2018).
- Ponge, M., *Pertinence linguistique de la ponctuation en traduction (français-espagnol)*, "La linguistique", 47, PUF 2011/2, f. 121–136.
- Prandi, M., *Les fondements méthodologique d'une grammaire descriptive de l'italien*, "Langage", nr. 167, f. 70–84.
- Rregullat e pikësimit në gjuhën shqipe*. Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Shtëpia botuese "Shkenca", Tiranë, 2002.

Tournier, C., *Histoire des idées sur la ponctuation*, “Langue française” 45, 1980, f. 28–40.